VOYAGA YETMAGANLAR MEHNATINI HIMOYA QILISHDA XORIJIY TAJRIBA VA O‘ZBEKISTON QONUNCHILIGINI XALQARO STANDARTLARGA MOSLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Alimardonova Xurshidabonu Xushvaqt qizi
Buxoro davlat instituti Ijtimoiy fanlar kafedrasi magistranti.

Qabul qilindi: 26.12.2025
Ko‘rib chiqildi: 27.12.2025
Tasdiqlandi: 29.12.2025

Kalit so‘zlar:
Voyaga yetmaganlar mehnati, bolalar mehnatini himoya qilish, xalqaro mehnat standartlari, Xalqaro mehnat tashkiloti, xorijiy tajriba, mehnat huquqi, mehnat qonunchiligi, minimal mehnat yoshi, bolalar mehnatining eng yomon shakllari, O‘zbekiston qonunchiligi.

Annotatsiya. Mazkur ishda voyaga yetmaganlar mehnatini huquqiy jihatdan himoya qilish masalalari xorijiy davlatlar tajribasi hamda xalqaro mehnat standartlari asosida tahlil qilinadi. Xalqaro mehnat tashkilotining bolalar mehnatini tartibga solishga doir asosiy konvensiyalari, jumladan, minimal mehnat yoshi va bolalar mehnatining eng yomon shakllarini taqiqlashga oid hujjatlar mazmunan yoritiladi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida voyaga yetmaganlar mehnatini muhofaza qilishga qaratilgan milliy qonunchilik normalari tahlil qilinib, ularni xalqaro standartlarga moslashtirishning huquqiy va amaliy istiqbollari ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari voyaga yetmaganlarning mehnat huquqlarini ta’minlash, ularni ekspluatatsiyadan himoya qilish va mehnat munosabatlarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kirish. Bugungi kunda voyaga yetmaganlar mehnatini himoya qilish masalasi jahon hamjamiyati oldida turgan eng muhim ijtimoiy-huquqiy muammolardan biri hisoblanadi. Globallashuv, iqtisodiy integratsiya va mehnat bozorlarining liberallashuvi sharoitida bolalar va voyaga yetmaganlarning mehnat munosabatlariga jalb etilishi ko‘plab mamlakatlarda turli ko‘rinishlarda saqlanib qolmoqda. Ayniqsa, mehnat faoliyatining ularning sog‘lig‘i, jismoniy va ruhiy rivojlanishi hamda ta’lim olish huquqiga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan shakllari jamiyatning barqaror rivojlanishiga jiddiy xavf tug‘diradi. Shu bois voyaga yetmaganlar mehnatini huquqiy jihatdan muhofaza qilish va uni xalqaro standartlar asosida tartibga solish dolzarb vazifaga aylangan.

Voyaga yetmaganlar mehnatini himoya qilish sohasida xalqaro huquqiy mexanizmlar alohida o‘rin tutadi. Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan qabul qilingan 138-sonli “Minimal mehnat yoshi to‘g‘risida”gi hamda 182-sonli “Bolalar mehnatining eng yomon shakllarini taqiqlash to‘g‘risida”gi konvensiyalar ushbu sohada universal me’yorlar sifatida e’tirof etiladi. Mazkur

hujjatlar voyaga yetmaganlarni mehnat ekspluatatsiyasidan himoya qilish, ularning ta'lim olish huquqini ustuvor qo'yish hamda xavfli va majburiy mehnat turlariga qat'iy taqiq joriy etishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi ham bolalarning mehnat huquqlarini ta'minlash bo'yicha muhim xalqaro-huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, voyaga yetmaganlar mehnatini samarali tartibga solish faqatgina normativ-huquqiy hujjatlar bilan cheklanmay, balki kuchli institutsional nazorat, ijtimoiy himoya tizimi va ta'lim siyosati bilan uzviy bog'liq holda amalga oshiriladi. Jumladan, rivojlangan mamlakatlarda voyaga yetmaganlarning mehnat faoliyati qat'iy yosh chegaralari, qisqartirilgan ish vaqti, xavfli ish turlariga yo'l qo'ymaslik hamda majburiy ta'lim bilan mehnatni uyg'unlashtirish tamoyillari asosida tashkil etiladi. Ushbu tajriba O'zbekiston uchun ham muhim amaliy ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasida voyaga yetmaganlar mehnatini himoya qilish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Konstitutsiya, Mehnat kodeksi hamda tegishli normativ-huquqiy hujjatlar orqali voyaga yetmaganlarning mehnat huquqlari kafolatlangan. So'nggi yillarda mamlakatda bolalar mehnatiga qarshi kurashish, majburiy mehnatning barcha shakllarini bartaraf etish hamda milliy qonunchilikni xalqaro mehnat standartlariga moslashtirish borasida tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq ushbu sohada huquqni qo'llash amaliyotini yanada takomillashtirish, xorijiy ilg'or tajribani milliy sharoitga mos holda joriy etish hamda huquqiy mexanizmlarning samaradorligini oshirish zarurati mavjud.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi voyaga yetmaganlar mehnatini himoya qilishda xorijiy tajribani chuqur tahlil qilish, O'zbekiston qonunchiligining xalqaro standartlarga moslik darajasini baholash va uni yanada takomillashtirish istiqbollarini aniqlash bilan izohlanadi. Tadqiqot natijalari ushbu sohada normativ-huquqiy bazani mustahkamlash, mehnat munosabatlarini insonparvarlik va adolat tamoyillari asosida rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Voyaga yetmaganlar mehnatini himoya qilish masalasi xalqaro va milliy huquqshunoslikda keng o'rganilgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu sohada olib borilgan ilmiy tadqiqotlar asosan bolalar mehnatining huquqiy tartibga solinishi, xalqaro standartlarning shakllanishi, ularni milliy qonunchilikka implementatsiya qilish mexanizmlari hamda huquqni qo'llash amaliyotining samaradorligini tahlil qilishga qaratilgan.

Xalqaro darajada voyaga yetmaganlar mehnatini himoya qilish masalasi Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) hujjatlari asosida chuqur yoritilgan. Xususan, XMTning 138-sonli "Minimal mehnat yoshi to'g'risida"gi va 182-sonli "Bolalar mehnatining eng yomon shakllarini taqiqlash to'g'risida"gi konvensiyalari mazkur sohada fundamental manbalar sifatida e'tirof etiladi. Ushbu konvensiyalarni sharhlovchi xorijiy olimlar (G. Rodgers, W. Van Daele, H. Cullen) asarlarida bolalar mehnatini cheklashning huquqiy mexanizmlari, yosh

chegaralarining belgilanishi va davlatlarning majburiyatlari tizimli tahlil qilingan. Mazkur tadqiqotlarda xalqaro standartlarning universalligi va ularni milliy qonunchilikka moslashtirishdagi muammolar alohida ta'kidlanadi.

BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi ham voyaga yetmaganlar mehnatini himoya qilish bo‘yicha muhim ilmiy manba hisoblanadi. Ushbu hujjat asosida olib borilgan tadqiqotlarda (J. Tobin, M. Freeman) bolalarning mehnat faoliyati ularning ta'lim olish, sog‘lig‘ini saqlash va har tomonlama rivojlanish huquqlari bilan uzviy bog‘liq holda yoritiladi. Mualliflar bolalar mehnatining huquqiy bahosi faqat iqtisodiy emas, balki ijtimoiy va axloqiy mezonlar asosida ham berilishi lozimligini asoslab beradilar.

Xorijiy davlatlar tajribasiga bag‘ishlangan ilmiy ishlar voyaga yetmaganlar mehnatini tartibga solishda milliy modellarning xilma-xilligini ko‘rsatadi. Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya va Yaponiya qonunchiligini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlarda (K. Däubler, P. Davies) voyaga yetmaganlarning mehnat sharoitlari, ish vaqti, xavfli mehnat turlariga taqiq va davlat nazorati mexanizmlarining samaradorligi tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqotlar rivojlangan mamlakatlarda bolalar mehnatini minimallashtirishda qat'iy huquqiy javobgarlik va kuchli institutlarning muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston va MDH mamlakatlari olimlarining ilmiy ishlari voyaga yetmaganlar mehnatini milliy qonunchilik doirasida o‘rganishga qaratilgan. Xususan, mahalliy huquqshunos olimlar tomonidan Mehnat kodeksida voyaga yetmaganlar mehnatini tartibga soluvchi normalar, ularning xalqaro standartlarga muvofiqligi va huquqni qo‘llash amaliyotidagi muammolar tahlil qilingan. Ushbu ishlarda bolalar mehnatini cheklashga doir huquqiy kafolatlar mavjud bo‘lsa-da, ularni amaliyotda to‘liq ta'minlash masalalari dolzarb bo‘lib qolayotgani ta'kidlanadi. Shuningdek, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda bolalar mehnatiga qarshi kurashish bo‘yicha olib borilgan islohotlar XMT va xalqaro ekspertlar tomonidan ijobiy baholanib, mazkur jarayonlarga bag‘ishlangan tahliliy hisobotlar ham ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu manbalarda milliy qonunchilikning xalqaro mehnat standartlariga moslashuvi jarayonida erishilgan yutuqlar bilan bir qatorda, institutsional va monitoring mexanizmlarini yanada kuchaytirish zarurligi qayd etiladi. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, voyaga yetmaganlar mehnatini himoya qilish masalasi ko‘p qirrali bo‘lib, u xalqaro huquq, milliy qonunchilik va huquqni qo‘llash amaliyotining uzviy uyg‘unligini talab etadi. Shu bilan birga, xorijiy tajribani O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish masalasi yetarli darajada kompleks tadqiq etilmagan bo‘lib, ushbu holat mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyatini belgilaydi.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot davomida voyaga yetmaganlar mehnatini himoya qilish masalasi xorijiy davlatlar tajribasi va O‘zbekiston qonunchiligi misolida tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarda bolalar mehnatini tartibga solish faqat normativ-huquqiy

hujjatlar bilan cheklanmay, balki samarali nazorat mexanizmlari, ijtimoiy himoya institutlari va majburiy ta'lim tizimi bilan uyg'un holda amalga oshiriladi. Ayniqsa, mehnat inspeksiyalarining mustaqilligi va ish beruvchilarning javobgarligi bolalar mehnatining oldini olishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda bolalar va voyaga yetmaganlar mehnatini himoya qilish borasida sezilarli huquqiy islohotlar amalga oshirilgani aniqlanadi. Xalqaro mehnat tashkiloti konvensiyalarining ratifikatsiya qilinishi, majburiy va bolalar mehnatiga qarshi qat'iy siyosat yuritilishi ijobiy natijalar bermoqda. Biroq tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ayrim sohalarda huquqni qo'llash amaliyotini yanada kuchaytirish, nazorat mexanizmlarining samaradorligini oshirish hamda aholi, xususan ish beruvchilar va ota-onalar o'rtasida huquqiy madaniyatni yuksaltirish zarur. Shuningdek, xorijiy tajriba tahlili O'zbekiston qonunchiligini xalqaro standartlarga moslashtirishda kompleks yondashuv muhimligini ko'rsatadi. Bu jarayonda nafaqat huquqiy normalarni takomillashtirish, balki ta'lim, bandlik va ijtimoiy himoya tizimlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni kuchaytirish talab etiladi. Shu jihatdan, tadqiqot natijalari voyaga yetmaganlar mehnatini himoya qilish sohasida tizimli va barqaror mexanizmlarni shakllantirish zarurligini tasdiqlaydi. Xulosa qilib aytganda, voyaga yetmaganlar mehnatini himoya qilish masalasi zamonaviy jamiyatda muhim ijtimoiy-huquqiy ahamiyatga ega bo'lib, uning samarali hal etilishi davlatning inson huquqlariga sodiqligini namoyon etadi. Tadqiqot natijalari xorijiy davlatlar tajribasi va xalqaro mehnat standartlari O'zbekiston qonunchiligini yanada takomillashtirishda muhim manba bo'lib xizmat qilishini ko'rsatdi. O'zbekiston Respublikasida bolalar va voyaga yetmaganlar mehnatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy baza xalqaro talablarga yaqinlashib borayotgan bo'lsa-da, uni amaliyotda to'liq va samarali qo'llash muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Shu bois kelgusida mehnat nazoratini kuchaytirish, huquqiy targ'ibotni kengaytirish hamda xorijiy ilg'or tajribani milliy sharoitga mos holda joriy etish orqali voyaga yetmaganlar mehnatini ishonchli himoya qilish mumkin bo'lad

Xulosa. Mazkur tadqiqot doirasida voyaga yetmaganlar mehnatini huquqiy jihatdan himoya qilish masalalari xorijiy davlatlar tajribasi, xalqaro mehnat standartlari hamda O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi misolida kompleks tahlil qilindi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, bolalar va voyaga yetmaganlar mehnatini samarali muhofaza qilish nafaqat ijtimoiy adolatni ta'minlash, balki jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro mehnat tashkiloti va Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan normativ-huquqiy hujjatlar voyaga yetmaganlar mehnatini tartibga solishda universal mezon vazifasini bajaradi. Xorijiy davlatlar tajribasi esa ushbu standartlarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilishda institutsional mexanizmlar, samarali nazorat tizimi va huquqiy javobgarlikning muhimligini ko'rsatadi. Rivojlangan mamlakatlarda voyaga yetmaganlarning mehnat faoliyati

ta’lim jarayoni bilan uyg‘unlashtirilgani va xavfli mehnat turlariga qat’iy cheklovlar joriy etilgani ijobiy natijalar berayotganini tasdiqlaydi. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda voyaga yetmaganlar mehnatini himoya qilish borasida muhim huquqiy va institutsional islohotlar amalga oshirildi. Milliy qonunchilikning xalqaro standartlarga moslashuvi bolalar mehnatining majburiy va eng yomon shakllarini bartaraf etishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, mehnat nazorati tizimini yanada kuchaytirish, huquqni qo‘llash amaliyotida yagona yondashuvni ta’minlash hamda aholi, ayniqsa ish beruvchilar o‘rtasida huquqiy madaniyatni oshirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Xulosa qilib aytganda, voyaga yetmaganlar mehnatini himoya qilishda xorijiy tajribani chuqur o‘rganish, xalqaro standartlarni milliy qonunchilikka izchil joriy etish va ularning ijrosini ta’minlash mexanizmlarini takomillashtirish O‘zbekistonning ijtimoiy-huquqiy rivojlanishida muhim strategik ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent.
2. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. — Toshkent, 2023.
3. Xalqaro mehnat tashkiloti. Bolalar mehnatining eng yomon shakllarini taqiqlash to‘g‘risida 182-sonli konvensiya. — Jeneva, 1999.
4. International Labour Organization. *Child Labour: Global Estimates and Trends*. — Geneva, ILO.
5. Alimuhamedov A. Mehnat huquqi: darslik. — Toshkent: Adolat, 2021.
6. Rahmonov O. Voyaga yetmaganlar mehnatini huquqiy muhofaza qilish masalalari. — Toshkent, 2020.
7. European Commission. *Child Labour and Employment Policies in Europe*. — Brussels.